

КАПИТАЛ И ИДЕОЛОГИЈА – УВОД²

Апстракт: Сва људска друштва морају да оправдају своје неједнакости: морају да пронађу разлоге за њих, у противном, постоји опасност да се целокупна политичка и друштвена структура уруши. Идеологије из прошлости, ако их пажљиво проучимо, нису у том погледу ништа необичније од данашњих. Управо тиме што указујемо на мноштво могућих путања и њихових рачвања можемо преиспитати темеље сопствених институција и размотрити услове за њихову трансформацију. Користећи упоредне податке, изузетно опсежне и детаљне, ова књига прати историју режима неједнакости и скицира њихову будућност, истовремено из економске, социјалне, интелектуалне и политичке перспективе, почев од предмодерних сталешких и робовласничких друштава па све до модерних постколонијалних и хиперкапиталистичких, укључујући и власничка, колонијална, комунистичка и социјалдемократска друштва. Насупрот дискурсу хипернеједнакости који се наметнуо осамдесетих и деведесетих година прошлог века, ова књига показује да је управо борба за равноправност и образовање, а не сакрализација имовине, омогућила економски развој и напредак човечанства. Ослањајући се на сазнања из светске историје могуће је прекинути са фатализмом који подстичу актуелне политике идентитета и осмислити партиципативни социјализам за XXI век: ново разумевање једнакости усмерено на универзалне вредности, нову идеологију једнакости, друштвене својине, образовања и расподеле знања и моћи.

Кључне речи: капитал, идеологија, неједнакост

Увод

Свако људско друштво мора да оправда своје неједнакости: морамо да пронађемо разлоге за њих, у супротном постоји опасност да се целокупна политичка и друштвена структура уруши. Свако историјско раздобље на тај начин производи скуп противречних дискурса и идеологија који настоје да учине легитимном неједнакост каква већ постоји или би требало да постоји, и да опишу економска, друштвена и политичка правила која омогућавају структурисање

¹ thomas.piketty@psemail.eu

² Превод почетних делова „Увода“ из: Thomas Piketty (2019) *Capital et idéologie*, Paris: Éditions du Seuil, pp. 13–26. (Одломци књиге, као и пратећи материјал – графикони, табеле, базе података, технички додаци, презентације – доступни су за бесплатно преузимање на личној страници професора Пикетија на сајту *Париске школе економије*: <http://piketty.pse.ens.fr/fr/ideologie> – прим. ред.)

целине. Из овог сукоба, који је истовремено интелектуални, институционални и политички, углавном проистиче један или више владајућих наратива на које се ослањају сви режими неједнакости.

У савременим друштвима, пре свега је реч о власничком, предузетничком и меритократском наративу: модерна неједнакост је праведна, јер је резултат слободног избора у којем сви имају исте шансе за приступ тржишту и својини, и где сви спонтано имају користи од нагомилавања богатства у рукама најбогатијих, који су уједно и најпредузимљивији, најзаслужнији и најкориснији. То би била позиција сасвим супротна схватању неједнакости које је постојало у предмодерним друштвима, заснованом на крутим, произвољним и често деспотским статусним неједнакостима.

Проблем је у томе што је, по свему судећи, овај важан власнички (*propriétariste*)³ и меритократски наратив, који се по први пут прославио у XIX веку, после пропасти *Ancien Régime*-а и сталешких друштава (*sociétés d'ordres*)⁴, и који је крајем XX века, услед пада совјетског комунизма и тријумфа хиперкапитализма, претрпео радикалну промену пребацујући фокус на глобалне токове, све крхкији. То доводи до противречности чији се облици сасвим сигурно разликују у Европи и Сједињеним Државама, у Индији и у Бразилу, у Кини и у Јужној Африци, у Венецуели и на Блиском Истоку. Међутим, те различите путање (*différentes trajectoires*)⁵, које потичу од специфичних и делимично повезаних историјских прилика, почетком XXI века постају међусобно све повезаније. Само транснационална перспектива може да омогући боље разумевање слабости ових наратива и почетак изградње алтернативе.

Заправо, пораст друштвено-економских неједнакости видљив је у готово свим деловима света од осамдесетих и деведесетих година XX века. У неким случајевима попримиле су тако велике размере да је све теже оправдати их у име општег интереса. Уз то, готово свуда постоји огроман јаз између званичних меритократских залагања и стварности с којом су суочени сиромашнији слојеви друштва у погледу приступа образовању и богатству. Меритократски и предузетнички дискурс често се појављује као погодан начин за победнике (најбогатије) у актуелном економском систему да оправдају било који степен неједнакости, а да уопште не морају да их разматрају, као и да стигматизују гу-

³ Власничка идеологија је идеологија друштва приватног власништва, заснована на сакрализацији права власништва. Друштво власништва (које се понекад назива и власничко друштво): друштвени поредак заснован на квазирелигијској одбрани имовинских права као нужног услова социјалне и политичке стабилности. Друштва власништва цветала су у Европи и Сједињеним Државама у XIX и почетком XX века. (Сва објашњења термина, уколико није другачије наведено, преузета су из *Речника [Glossary]* у: Thomas Piketty (2020) *Capital and Ideology*, Cambridge, MA; Harvard University Press, pp. 1043-1044.)

⁴ Сталешко друштво: тип друштва заснован на равнотежи између интелектуалних и ратничких елита и на специфичним облицима власништва и односа моћи.

⁵ Путање и скретнице/рачвања/бифуркације: у француском тексту се помињу *trajectoires et bifurcations* да би се описали путеви којима су кренула различита друштва током њихове историјске еволуције, те временске тачке када су учињена пресудна скретања или заокрети.

битнике (најсиромашније) због њиховог недостатка заслуга, врлине и марљивости. То пребацавање кривице на најсиромашније није постојало, или барем не у толикој мери, у претходним режимима неједнакости, који су више инсистирали на функционалној комплементарности између различитих друштвених група.

Оно што карактерише нове облике неједнакости јесте скуп дискриминаторних пракси и статусних и етно-религијских неједнакости. Ова меритократска бајка веома штуро описује насиље које је толико брутално да веома подсећа на насиље које је било присутно у старим облицима неједнакости од којих толико желимо да се дистанцирамо. Можемо навести облике дискриминације са којима се суочавају бескућници или пак, они који долазе из појединих квартава или су неког одређеног порекла. Не треба заборавити и на мигранте који се утапају покушавајући да пређу Средоземно море. Без новог, уверљивог, универзалистичког наратива који промовише једнакост, све је вероватније да ће изазови растуће неједнакости, миграција и климатских промена убрзати повлачење у идентитетске (*identitaire*)⁶ националистичке политике које су засноване на страховима од „велике замене“ једне популације другом. Ово смо видели у Европи током прве половине XX столећа и изгледа да се поново дешава у различитим деловима света у првим деценијама XXI века.

Први светски рат покренуо је покрет разарања, а затим редефинисање врло неједнаке глобализације трговине и финансијских токова током *Belle Époque* (1880-1914), епохе која је била „лепа“ само у поређењу са изливом насиља које је уследило, а која је, заправо, била лепа пре свега за власнике, а нарочито за белог власника. Ако радикално не преобликујемо садашњи економски систем како бисмо га учинили таквим да буде више једнакости, да буде праведнији и одрживији, како између земаља тако и унутар земаља, онда би ксенофобични „популизам“ и његови могући будући изборни успеси могли веома брзо да покрену уништавање глобалне, хиперкапиталистичке, дигиталне економије која влада светом од деведесетих година XX века.

Знање и разумевање историје су и даље наши највећи адути у избегавању ове опасности. Свако људско друштво има потребу да оправда своје неједнакости, а та оправдања увек садрже делове истине и преувеличавања, смелости и кукавичлука, идеализма и егоизма. За потребе овог истраживања, „режим неједнакости“ (« *régime inégalitaire* ») ће бити дефинисан као скуп дискурса и институционалних диспозитива који имају за циљ да оправдају и структуришу економске, социјалне и политичке неједнакости датог друштва. Сваки режим има своје слабости и може да преживи само ако се стално редефинише, често на борбен и насилан начин, али и ослањањем на заједничка искуства и знања. Ова књига говори о историји и будућности режима неједнакости. Прикупљајући историјске материјале који се односе на друштва која су веома удаљена једна од других, а која се најчешће не познају или одбијају да се међусобно упореде,

⁶ Идентитетска идеологија је идеологија која је организована око идентификације са посебном друштвеном групом, често заснованом на одређеном етничком, расном или верском идентитету.

надам се да ћу допринети бољем разумевању текућих промена из угла глобалне и транснационалне перспективе.

Из ове историјске анализе произлази важан закључак: борба за једнакост и образовање је та која је омогућила економски развој и људски напредак, а не сакрализација имовине, стабилности и неједнакости. Нови хиперинегалитарни дискурс (*récit hyperinégalitaire*) који се појавио од осамдесетих и деведесетих делом је производ историје комунизма и његове пропасти. Али то је, такође, и плод незнања и расподеле знања, што је у великој мери допринело подстицању фатализма и актуелних политика идентитета (*les dérives identitaires*)⁷. Пратећи историјски ток, из мултидисциплинарне перспективе, могуће је доћи до уравнотеженијег дискурса и скицирати контуре новог партиципативног социјализма за XXI век; то јест нови универзални наратив једнакости, нову идеологију једнакости, друштвеног власништва, образовања и дељења знања и моћи, оптимистичнију у погледу људске природе, а такође прецизнију и убедљивију од претходних дискурса, јер је чвршће повезана са лекцијама светске историје. Наравно, свако има право да сам донесе свој суд, као и да прузме ову радну и привремену верзију мојих предавања како би наставио да их даље (пре)обликује и разрађује.

Пре него што опишем структуру ове књиге и различите фазе мог историјског излагања, од проучавања тернарних (*sociétés ternaires*)⁸ и древних робовласничких, па све до модерних постколонијалних и хиперкапиталистичких друштава, почећу приказом главних извора на које се ослањам, и начина на који је овај рад повезан са мојим претходним делом, *Капитал у XXI веку*. Али прво морам да кажем неколико речи о појму идеологије коришћеном у овом истраживању.

Шта је идеологија?

Покушаћу да у контексту ове књиге користим појам идеологије у позитивном и конструктивном смислу, тј. као скуп *a priori* веродостојних идеја и дискурса, који настоје да опише како би друштво требало да буде уређено.

Идеологија ће бити разматрана истовремено кроз њене социјалне, економске и политичке димензије. Идеологија је мање или више кохерентан покушај да се дају одговори на изузетно широк скуп питања о пожељној или идеалној организацији друштва. Узевши у обзир сложеност постављених питања, потпуно је разумљиво да ниједна идеологија никада не може да добије потпуну сагласност свих по свим питањима: идеолошки сукоб и неслагање су

⁷ Видети: Jean-Claude Kaufmann (2014) *Identités, la bombe à retardement*, Paris: Éditions Textuel. (прим. прев.)

⁸ Тернарно или трифункционално друштво је оно чију структуру чине три функционалне групе: свештенство, племство и радници (трећи сталез). Тернарни или трифункционални образац може да се нађе у готово свим премодерним друштвима у свету, укључујући Кину и Јапан.

у самој сржи идеологије. Међутим, свако друштво мора да покуша да одговори на та питања, често на основу сопственог историјског искуства, а понекад ослањајући се и на искуства других. Сваки појединац, такође, у великој мери осећа да мора да има неко мишљење у вези са тим фундаменталним и егзистенцијалним питањима, ма колико непрецизно и ограничено оно било.

Посебно је важно питање политичког режима, тј. скупа правила која описују обресе заједнице и њене територије, механизме за доношење колективних одлука унутар ње и политичка права њених чланова. Ово укључује различите облике политичке партиципације, улогу држављана и странаца, председника и скупштина, министара и краљева, странака и избора, царстава и колонија.

Такође је важно и питање имовинског режима, односно скупа правила која описују различите облике могућих својинских односа, као и правне и практичне процедуре које дефинишу и уоквирују односе власништва између дотичних друштвених група. Ово укључује улогу приватне и јавне својине, власништва некретнина и финансија, земље и минерала, поробљених и потчињених, интелектуалне и нематеријалне својине, као и регулисање односа између власника и купаца, племића и сељака, господара и робова, акционара и најамних радника.

Свако друштво, сваки режим неједнакости, карактерише скуп мање или више кохерентних и трајних одговора на питање у вези са политичким и имовинским режимом. Ова два низа одговора и дискурса често су тесно међусобно повезана, јер у великој мери и један и други потичу из теорије о друштвеним неједнакостима и постојећих неједнакости између различитих друштвених група (која је стварна или измишљена, легитимна или нелегитимна). Одговори обично укључују разне друге интелектуалне и институционалне механизме, а посебно образовни режим (тј. правила и институције које организују пренос духовних вредности, знања и идеја: породице, цркве, родитељи, школе и универзитети) и порески систем (тј. механизме за обезбеђивање адекватних ресурса за државе или регионе, градове или царства, као и за друштвене, верске и друге колективне организације различите природе). Међутим, добијени одговори могу знатно да варирају. Можемо да се сложимо око политичког, али не и имовинског режима, или пак, око једног аспекта фискалне или образовне политике, али не око другог. Идеолошки сукоб је готово увек вишедимензионалан. Чак и ако се деси да један аспект сукоба добије примат на неко време, то може само да пружи илузију већинског консензуса, а понекад и да омогући широку колективну мобилизацију и историјске трансформације великог обима.

Границе и својина

Да поједноставимо, можемо рећи да сваки режим неједнакости, свака идеологија неједнакости, почива на теорији граница и теорији својине.

С једне стране, мора се одговорити на питање границе. Морамо објаснити ко је део људске и политичке заједнице којој припадамо, а ко није, на којој

територији, које институције управљају једном заједницом и како она мора да организује своје односе са другим заједницама, унутар широке универзалне људске заједнице (која се, сходно идеологији, може мање или више препознати као таква). То је углавном питање политичког система, које има значајне импликације и на питање о друштвеној неједнакости, нарочито о одвајању грађана од оних који то нису.

С друге стране, мора се одговорити и на питање својине: да ли можемо да поседујемо друге појединце, пољопривредно земљиште, зграде, предузећа, природне ресурсе, знање, финансијска средства, јавни дуг и на основу којих то практичних модалитета и по ком правном и судском систему морамо да организујемо односе између власника и не-власника и одржавање тих односа? Ово питање имовинског система, заједно са питањима која се тичу образовног и пореског система, утиче на структуру друштвене неједнакости и њену еволуцију.

У већини предмодерних друштава, питања политичког и власничког режима, другим речима питања моћи над појединцима и моћи над стварима (тј. предмета поседовања, који су понекад људи, као у случају ропства и који у сваком случају пресудно утичу на односе моћи међу људима) директно и непосредно су повезана. Ово је очигледно у робовласничким друштвима, где су ова два питања у великој мери испреплетена: неки појединци поседују друге, и истовремено су и њихови владари и власници.

Исто се дешава, али на нешто суптилнији начин, и у тернарним или „трифункционалним“ друштвима (то јест, друштвима која су подељена на три функционалне класе: клерикалну и верску, класу племића и ратника, грађанску и радничку класу). У овом историјском облику, посматрано у већини предмодерних цивилизација, две доминантне класе су нераскидиво повезане са владајућим класама којима су дате суверене моћи (*pouvoirs régaliens*)⁹ и имућним класама. Вековима је *landlord* био и господар/владалац (*seigneur*) људи који живе и раде на земљи, колико и господар саме земље.

Друштва власника, која доживљавају процват нарочито у Европи у XIX веку, напротив, настоје да строго раздвоје питање имовинских права (које се сматра универзалним и отвореним за све) и питање суверене власти (која је убудуће била монопол централизоване државе). Политички режим и власнички режим су ипак остали тесно повезани, с једне стране, зато што су политичка права дуго била резервисана за власнике, у оквиру такозваних цензусних¹⁰ (*censitaire*) политичких режима, а са друге стране и у већој мери, због многобројних уставних правила која су наставила (и настављају) драстично да огра-

⁹ Суверена права или моћи: моћи (обезбеђивања/гарантовања/старања о) сигурности, (прописивања и дељења) правде и законите употребе насиља. (текст у заградама – прим. ред.)

¹⁰ У цензусном режиму право гласа је зависило од обима имовине. Квалификација за бирача се углавном испуњавала плаћањем пореза на имовину изнад одређеног износа. На пример, током рестаурације у Франуској (1815–1830), право гласа било је резервисано за мушкарце старије од 30 година који су плаћали најмање 300 франака директних пореза (што је у пракси значило да је право гласа имало око 100 000 људи или отприлике 1 проценат одраслих мушкараца). Услови за стицање права гласа су се временом мењали.

ничавају сваку могућност да политичка већина редефинише власнички режим на законит и ненасиљан начин.

Видећемо да питања политичког режима и власничког режима у стварности никада нису престала да буду нераскидиво повезана, од предмодерних тернарних и робовласничких друштава до модерних, постколонијалних и хиперкапиталистичких друштава, наравно пролазећи и кроз власничка, као и комунистичка и социјалдемократска друштва, која су се развила као реакција на кризе неједнакости и идентитета које су проузроковала друштва заснована на (приватном) власништву.

Зато предлажем да анализирамо ове историјске трансформације користећи појам „режим неједнакости“, који укључује и политички и власнички режим (а, чак, и образовни и фискални) и омогућава да се боље сагледа њихова међусобна повезаност. Како би илустровали структуралне и постојане везе између политичких и власничких режима, још увек присутне у данашњем свету, можемо, такође, навести непостојање било каквог демократског механизма који би омогућио већини грађана Европске уније (*a fortiori* и већини грађана света) да усвоји било какав (општи) порез или било какав заједнички пројекат редистрибуције и развоја, узевши у обзир право фискалног вета сваке земље, ма колико њено становништво било малобројно, и без обзира на повластице које, уосталом и добија захваљујући трговинској и финансијској припадности тој заједници.

Уопштеније говорећи, главна чињеница је да је савремена неједнакост чврсто и снажно структурисана системом граница, националности и социјалних и политичких права са којим је повезана. То, уосталом, доприноси стварању жестоких идеолошких и вишедимензионалних сукоба, на самом почетку XXI века, а у вези са питањима неједнакости, миграција и идентитета, што знатно отежава изградњу већинских коалиција које би омогућиле суочавање са порастом неједнакости. Конкретно, етно-религијски и национални расколи често спречавају да се широке народне масе различитог порекла и из различитих земаља окупе у једну политичку коалицију, што може само да иде у прилог богатима и даљем стварању неједнакости, услед недостатка идеологије и програмске платформе која би била довољно убедљива да увери социјално угрожене друштвене групе да је оно што их повезује важније од онога што их дели. Ова питања биће разматрана нешто касније. Овде једноставно желим да нагласим да тесна повезаност између политичког и власничког режима постоји одавно. Овај дуготрајни структурални однос не може да се ваљано анализира ван једне дугорочне историјске и шире транснационалне перспективе.

Идеологију треба схватити озбиљно

Неједнакост није економска или технолошка: она је идеолошка и политичка. Ово је вероватно најочигледнији закључак историјског истраживања представљеног у овој књизи. Другим речима, тржиште и конкуренција, про-

фит и зараде, капитал и дуг, квалификовани и неквалификовани радници, држављани и странци, порески рајеви и конкурентност не постоје као такви. То су друштвени и историјски конструкти који у потпуности зависе од правног, фискалног, образовног и политичког система који изаберемо да успоставимо и категорија које им приписујемо. Ови избори се пре свега односе на представе које свако друштво има о социјалној правди и праведној економији, као и политичко-идеолошких односа снага између различитих група и одговарајућих дискурса. Важно је нагласити да ти односи снага нису само материјални: већ су исто тако, а можда и више, интелектуални и идеолошки. Другим речима, идеје и идеологије су у историји веома важне. Оне нам константно омогућавају да замишљамо и структуришемо нове светове и различита друштва. Вишеструке путање су увек могуће.

Овај приступ се разликује од многих конзервативних дискурса који настоје да нас увере да постоје „природни“ темељи за неједнакост. Није изненађујуће да елите из различитих друштава, у свим епохама и на свим географским ширинама, често теже да „натурализују“ неједнакости. Другим речима, покушавају да им припишу природне и објективне темеље, и да објасне да су постојеће социјалне разлике управо у интересу најсиромашнијих, али и друштва у целини, и да је у сваком случају њихово садашње уређење једино могуће и да не може бити суштински промењено, а да не изазове огромне проблеме. Историјско искуство показује супротно: неједнакости се у великој мери разликују, у различитим временима и на различитом простору, како по обиму тако и по структури, као и по условима и брзини промене, које би савременици често тешко могли да предвиде само неколико деценија раније. Понекад је то и доводило до извесних проблема. Али у целини, различити друштвени ломови и револуционарни и политички процеси који су омогућили да се смање и трансформишу неједнакости из прошлости, постигли су огроман успех и чине темељ наших најдрагоценијих институција, управо оних које су омогућиле да идеја о људском напретку постане стварност (универзално бирачко право, бесплатно и обавезно школовање, опште здравствено осигурање, прогресивне пореске стопе). Врло је вероватно да ће се исто догодити и у будућности. Данашње неједнакости и постојеће институције нису једине могуће, шта год о томе мислили конзервативци, и оне ће, такође, морати да се непрестано трансформишу и поново осмишљавају.

Али, овај приступ усмерен на идеологије, институције и разноврсност могућих путања се исто тако разликује и од појединих доктрина које су понекад квалификоване као „марксистичке“, и према којима би степен развоја производних снага и економских односа готово механички одредило идеолошку „надградњу“ једног друштва. Напротив, ја инсистирам на чињеници да постоји стварна аутономија сфере идеја, односно идеолошко-политичке сфере. За један одређени ниво развоја економије и производних снага (у мери у којој ове речи имају јасно значење, што није сигурно), увек постоји мноштво могућих идеолошких, политичких режима и режима неједнакости. На пример, теорија која тврди да је прелазак из феудализма у капитализам настао као механичка

последица индустријске револуције, не може да објасни сложености и разноликости историјских и политичко-идеолошких путања посматраних у различитим земљама и регионима света, посебно у колонизаторским и колонизованим регионима, као уосталом и унутар сваке друге заједнице, а изнад свега нам не омогућава да извучемо најкорисније лекције за следеће фазе. Ако се поново вратимо на ову причу, констатујемо да су одувек постојале и да ће увек постојати алтернативе. На свим нивоима развоја постоје бројни начини за структурисање економског, друштвеног и политичког система, за дефинисање својинских односа, за организовање пореског или образовног система, за решавање проблема јавног или приватног дуга, за регулисање односа између различитих људских заједница и тако даље. Увек постоји неколико могућих начина организовања друштва и односа моћи и имовине у њему, а ове разлике се не односе само на неке споредне ствари, далеко од тога. Конкретно, постоје бројни начини организовања имовинских односа у XXI веку, од којих неки могу да буду много кориснији за превазилажење капитализма од опције која само обећава његово уништење, не бринући о ономе што ће уследити.

Проучавање различитих историјских путања као и њихових бројних рачвања којима се није кренуло у прошлости је најбољи противотров и конзервативизму елита и оправдањима тобожњих револуционара који тврде да ништа не може да се уради док се не стекну зрели услови за револуцију. Проблем са овим оправдањима/алибијима је у томе што у недоглед одлажу свако размишљање о постреволуционарној будућности. Ово у пракси обично значи да је сва моћ призната/предата хипертрофираној држави, што може да буде једнако опасно као и квази-свети својински односи које је револуција намеравала да укине. Овакав став је у XX веку проузроковао знатну људску и политичку штету, а цену за то још увек плаћамо. Чињеница да је посткомунизам (у руској варијанти као и у својој кинеској верзији, као и до извесне мере у источноевропској варијанти, упркос свему што разликује ове три путање), почетком XXI века постао најбољи савезник хиперкапитализма директна је последица стаљинистичких и маоистичких комунистичких ломова и напуштања било каквих егалитаристичких и интернационалистичких амбиција које су из тога проистекле. Комунистичка катастрофа је, чак, успела да стави у други план штету коју су нанеле робовласничке, колонијалистичке и расистичке идеологије, као и да замрачи снажне везе ових идеологија са идеологијом власништва и хиперкапитализма, што није тако мала ствар (*mince exploit*).

Колико год је то могуће, покушаћу да у овој књизи озбиљно схватим идеологије. Посебно бих хтео да дам прилику свакој идеологији из прошлости, а посебно власничким, социјалдемократским и комунистичким идеологијама, али и сталешким, робовласничким (*esclavagiste*) или колонијалистичким идеологијама, стављајући их поново у њихов контекст. Полазим од принципа да свака идеологија, ма колико деловала екстремна и претерана у својој одбрани одређене врсте неједнакости или једнакости, на свој начин изражава одређену визију праведног друштва и социјалне правде. Увек постоји нека уверљива база за ову визију, нека искрена и доследна основа из које је могуће извући/

научити корисне лекције за будућност. То је могуће само под условом да се тај политичко-идеолошки развој не проучава апстрактно, тј. неисторијски и неинституционално, већ напротив, у оној форми коју је нека визија попримала у конкретним друштвима, историјским периодима и специфичним институцијама, за које су нарочито карактеристични одређени облици својине и фискалног и образовног режима. Ти облици морају бити ригорозно разматрани, без страха да се прецизно проуче правила и услови функционисања друштва (правни систем, пореска политика, образовни ресурси, итд.), без којих су и институције као и идеологије само празне љуштуре, неспособне да изазову истинску друштвену промену или подстакну (дуго)трајну лојалност.

Наравно, итекако сам свестан да постоји и пежоративна употреба концепта идеологије и да је та употреба понекад оправдана. Визија коју карактерише догматизам и недостатак бриге за чињенице често се описује као идеолошка. Проблем је у томе што су они који чврсто захтевају апсолутни прагматизам често највише „идеолошки (обојени)“ од свих (у пежоративном смислу те речи): њихова наводна постидеолошка позиција не успева да прикрије занемаривање чињеница, обим непознавања историје, изобличавајућу пристрасност и класне интересе. У том погледу, ова књига ће бити веома „чињенична“. Представићу бројна историјска кретања која се односе на структуру неједнакости и њену трансформацију у различитим друштвима, делом зато што сам се за то изворно специјализовао као истраживач, а делом јер сам убеђен да једино непристрасно проучавање доступних извора у вези са овим питањима омогућава напредак нашег колективног размишљања. То пре свега омогућава да се упореде друштва која се међусобно веома разликују и која често тврде да ни не могу да се пореде, пошто се сматрају „изузетним“, јединственим по питању своје путање, и тиме неподесним за компаративно проучавање, што је нетачно.

У исто време, добро ми је позната чињеница да расположиви извори никада неће бити довољни да се окончају сви спорови. Проучавање „чињеница“ никада неће омогућити да се дефинитивно реши питање идеалног политичког режима или идеалног режима својине или, пак, идеалног образовног или фискалног режима. Прво зато што „чињенице“ у великој мери зависе од институционалних прописа (пописа становништва, анкетних истраживања, пореске евиденције, итд.) и социјалних, фискалних или правних категорија које различита друштва измишљају како би себе описала, мерила и трансформисала. Другим речима, и саме „чињенице“ су конструкти и могу се правилно разумети једино у контексту сложених, унакрсних интеракција прожетих интересима посматрачког апарата и друштва које се проучава. То свакако не значи да се из ових когнитивних конструката не може научити ништа корисно, већ да сваки покушај учења мора узети у обзир ову сложеност и рефлексивност.

Друго, зато што су питања која се проучавају – природа идеалне друштвене, економске и политичке организације – сувише сложена да би се један јединствени закључак могао појавити из једноставног „објективног“ проучавања „чињеница“, које ће увек бити само одраз ограничености прошлих искустава и непотпуности нашег знања и промишљања којима смо били изложени.

И на крају, зато што је сасвим могуће да „идеални“ режим (какво год значење да припишемо овом термину) није јединствен и зависи од одређеног броја карактеристика оног друштва које се проучава.

Колективно учење и друштвене науке

Међутим, не намеравам да се држим општег идеолошког релативизма. Сувише је лако за научника друштвених наука да остане једнако удаљен од различитих уверења и да се не определи. На крају књиге ћу изнети своју позицију, али пре тога ћу покушати да најдетаљније могуће објасним путању коју сам следио, као и разлоге који су ме навели да заузмем одређена становишта.

Идеологије се обично развијају, пре свега, у складу са сопственим историјским искуством неког друштва. На пример, Француска револуција је делом настала из осећаја неправде и фрустрација које је изазвао *Ancien Régime*. Кроз ломове које изазива и промене које покреће, револуција заузврат доприноси трајној трансформацији перцепције идеалног режима неједнакости, зависно од успеха и неуспеха које различите друштвене групе приписују револуционарним експериментисањима, како у погледу политичке организације, тако и у погледу имовинског режима или пак, социјалног, фискалног или образовног система. Знања стечена током ових процеса, надаље условљавају све будуће политичке трансформације. Свака национална, политичко-идеолошка путања може се посматрати као гигантски процес колективног учења и историјског експериментисања. Овај процес је неизбежно конфликтан, јер различите друштвене и политичке групе, осим што немају увек исте интересе и тежње, немају ни исто сећање, ни исто тумачење догађаја, нити догађајима накнадно приписују иста значења. Ипак, из тих сазнајних процеса, може да искрсне, макар и накратко, национални консензус о одређеним питањима.

Премда ови колективни процеси учења имају свој рационални део, они имају и своја ограничења. Код нација је приметна тенденција да кратко памте (често се искуства сопствене земље забораве после неколико деценија, или се, пак, људи сећају само неких делића, ретко кад изабраних насумично). Што је још горе, сећање је обично уско националистичко. Не будимо превише песимистични: свако друштво понекад научи неке лекције из искустава других земаља, кроз сазнања које о њима има, а свакако и кроз мање или више насилне сусрете између различитих друштава (ратове, колонизације, окупације, мање или више неравноправне споразуме, што није увек најпожељнији, нити најделотворнији начин учења).

Али, у суштини, различите визије идеалног политичког режима, пожељног режима својине или праведног правног, фискалног или образовног система измишљају се на основу националних искустава из те области и готово у потпуности занемарују искуства других земаља, посебно када су оне перципиране као удаљене и када се виде као цивилизацијски, религијски или морално различите, или, пак, онда када су се контакти са њима одвијали на насилан

начин (што може појачати осећај радикалне различитости). Уопштеније говорећи, процеси колективног учења се често заснивају на релативно грубим и непрецизним представама о институционалним уређењим која постоје у другим друштвима (или чак у оквиру исте земље или у суседним земљама). Ово не важи само за политичку сферу, већ и за правне, фискалне и образовне институције. Корисност од лекција стечених кроз таква искуства колективног учења је стога донекле ограничена.

Очигледно је да та ограничења нису дата једном заувек. Она се развијају у складу са вишеструким процесима ширења и мобилизације знања и искустава: путем школа и књига, миграција и мешовитих бракова, странака и синдиката, мобилности и размена, новина и медија и тако даље. Управо овде истаживања из области друштвених наука могу да одиграју своју улогу. Детаљним упоређивањем историјских искустава из различитих земаља и културних и цивилизацијских подручја, коришћењем расположивих извора на што систематичнији начин, проучавањем развоја структуре неједнакости и политичко-идеолошких режима у различитим друштвима, уверен сам да је могуће допринети бољем разумевању трансформација које су у току. Изнад свега, такав упоредни, историјски и транснационални приступ омогућава нам да формирамо прецизнију представу о томе како би могла да изгледа боља политичка, економска и друштвена организација у различитим друштвима света у XXI веку, а посебно у глобалном друштву, пошто је глобална заједница једна политичка заједница којој сви припадамо. Наравно, ја никако не тврдим да су закључци које ћу представити у овој књизи једини могући. Чини ми се да они најлогичније произлазе из доступних историјских искустава и материјала које ћу представити, а покушаћу да објасним што је прецизније могуће догађаје и поређења која ми се чине пресудним за извођење овог или оног закључка (без покушаја да прикријем неизвесности које остају), с тим што се подразумева да и ови закључци зависе од врло ограниченог знања и резоновања. Ова књига је само мали корак у огромном процесу колективног учења, а ја сам бескрајно знатижељан и нестрпљив да сазнам наредне фазе ове људске пустоловине.

Такође бих желео да додам, због оних који оплакују пораст неједнакости и политике (губљења) идентитета, као и због оних који се прибојавају да је на мене дошао ред да ламентирам, да ова књига ни на који начин није књига јадиковања. По природи сам оптимиста и мој први циљ је да помогнем да се пронађу решења за проблеме који су пред нама. Уместо да увек видимо чашу која је до пола празна, можемо се задивити пред том чудесном способношћу људских друштава да измишљају нове институције и начине удруживања, да уједињују милионе (понекад и стотине милиона, ако не и милијарде) људи који се никада нису срели и који се никада неће срести, и који се међусобно не познају и који би могли и да униште једни друге уместо да прихвате мирољубив суживот. Ово је вредно дивљења. Штавише, друштва могу да остваре овај подвиг иако знамо мало о томе како би требало да изгледа идеалан режим, па према томе и каква су правила оправдана. Ипак, наша способност да замислимо нове институције има своја ограничења. Зато нам треба помоћ рационалне анализе.

То што је неједнакост идеолошка и политичка, а не економска или технолошка, не значи да неједнакост може тек тако да нестане. То значи, нешто скромније, да треба озбиљно да схватимо идеолошко-институционалну разноликост људских друштава и да будемо опрезни према свим дискурсима који настоје да натурализују неједнакости и негирају постојање алтернатива. То, такође, значи да треба пажљиво да проучимо институционалне прописе и специфичности правних, фискалних или образовних система различитих земаља, јер управо ти детаљи одређују да ли ће сарадња бити успешна или не, и да ли ће се једнакост повећати или смањити. Добра воља није довољна без чврсте когнитивне и институционалне подлоге. Ако успем да пренесем читаоцима бар нешто од своје задивљености овим промишљањима и да их убедим у то да су историјска и економска сазнања превише важна да би се тек тако препустила другима (историчарима и економистима), онда ће мој циљ бити у потпуности остварен.

Превод са француског језика: Александра Срдановић
Стручна редакција¹¹: Милош Јовановић, Александра Николајевић и Гордана Стојић

CAPITAL ET IDÉOLOGIE – INTRODUCTION

Résumé: Toutes les sociétés humaines ont besoin de justifier leurs inégalités : il faut leur trouver des raisons, faute de quoi c'est l'ensemble de l'édifice politique et social qui menace de s'effondrer. Les idéologies du passé, si on les étudie de près, ne sont à cet égard pas toujours plus folles que celles du présent. C'est en montrant la multiplicité des trajectoires et des bifurcations possibles que l'on peut interroger les fondements de nos propres institutions et envisager les conditions de leur transformation.

À partir de données comparatives d'une ampleur et d'une profondeur inédites, ce livre retrace dans une perspective tout à la fois économique, sociale, intellectuelle et politique l'histoire et le devenir des régimes inégalitaires, depuis les sociétés trifonctionnelles et esclavagistes anciennes jusqu'aux sociétés postcoloniales et hypercapitalistes modernes, en passant par les sociétés propriétaire, coloniales, communistes et sociales-démocrates. À l'encontre du récit hyperinégalitaire qui s'est imposé depuis les années 1980-1990, il montre que c'est le combat pour l'égalité et l'éducation, et non pas la sacralisation de la propriété, qui a permis le développement économique et le progrès humain. En s'appuyant sur les leçons de l'histoire globale, il est possible de rompre avec le fatalisme qui nourrit les dérives identitaires actuelles et d'imaginer un socialisme participatif pour le xxie siècle : un nouvel horizon égalitaire à visée universelle, une nouvelle idéologie de l'égalité, de la propriété sociale, de l'éducation et du partage des savoirs et des pouvoirs.

Mots clés: capital, idéologie, inégalité

¹¹ Консултован је постојећи превод на енглески: Thomas Piketty (2020) *Capital and Ideology*, Cambridge, MA: Harvard University Press. Translated by Arthur Goldhammer.